

УДК 327(477)072

Леся Алексівець, Степан Прийдун

**УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ Й
ПРОБЛЕМИ (1991–2011)**

У статті розглядаються особливості становлення української зовнішньої політики у добу Незалежності, її проблеми як складової системи міжнародних відносин.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, доба Незалежності, міжнародні відносини, міжнародні організації.

24 серпня 1991 р. відбулася подія, про яку мріяли багато поколінь українців. На карті Європи з'явилася незалежна Україна, держава, що перевищувала за територією будь-яку європейську країну, за винятком євразійських: Росії і Туреччини. Набуття Україною державної самостійності набагато посилило значення міжнародних факторів у її розвитку. З огляду на це особливої уваги заслуговує вивчення її досвіду формування зовнішньополітичної стратегії та реалізації адекватної національним інтересам зовнішньої політики у сучасному динамічному та взаємопов'язаному глобалізаційному світі.

Зауважимо, що за роки незалежності в Україні з'явилися сотні праць із проблем становлення основних принципів і концептуальних засад зовнішньої політики нашої держави, розвитку двосторонніх міждержавних відносин, діяльності у міжнародних організаціях. Цим питанням присвятили праці О. Івченко [1], В. Головченко, В. Матвієнко [2], Б. Корнєєнко [3], А. Зленко [4], С. Віднянський [5], Ю. Макар [6], М. Алексівець, Я. Секо [7]. Науковий аналіз запропонованої проблеми робиться у публікаціях С. Василенко, В. Горбуліна, О. Ковальової, Д. Табачника, А. Гальчинського, Л. Чекаленко та багатьох інших вітчизняних авторів [8]. Проте становлення України як суб'єкта міжнародних відносин є складним, суперечливим і довготривалим процесом. Пошук оптимальних концептуальних підходів до зовнішньої політики країни триває й досі. Окрім цього, варто зазначити, що зовнішня політика України упродовж майже усього періоду її незалежності залишається заручницею складних внутрішньополітичних процесів. Доводиться констатувати, на превеликий жаль, що за добу Незалежності, так і не вдалося їй визначитися остаточно з пріоритетами своєї зовнішньої політики, місцем і роллю на європейській та світовій арені. Все це актуалізує означену проблему. У запропонованій статті зроблено спробу проаналізувати особливості формування української зовнішньої політики як складової системи міжнародних відносин у нових умовах, утвердження України у сучасному глобалізаційному світі.

Насамперед зазначимо, що здобуття незалежності України синхронізувалося у часі з періодом закінчення "холодної війни" та започаткуванням так званого нового міжнародного порядку в умовах прискореної глобалізації світу, внаслідок чого наша країна опинилася в центрі масштабних геополітичних зрушень. Саме це поставило її перед викликом – ефективною адаптації до об'єктивно існуючих умов новітньої системи міжнародних відносин, визначило деякі особливості вироблення зовнішньополітичного курсу незалежної України. Їй з перших днів незалежності доводилось паралельно, з одного боку, розбудовувати справді суверенну національну державу, а з іншого – одночасно включатись до різних інтеграційних об'єднань, які суттєво впливали на розбудову сучасної системи міжнародних відносин. Перед Україною постало завдання осмислення місця в новітній системі міжнародного облаштування життя, напрацювання і здійснення адекватної новим геополітичним умовам зовнішньої політики.

Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет (16 липня 1990 р.) і схвалення Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.), затвердженого Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р., що відкрило нові перспективи зовнішньої політики України як самостійної держави і рівноправного члена світового співтовариства [9, с. 768]. Особливого значення набув процес формування концептуальних основ зовнішньої політики України, нормативно-правового її здійснення. У цьому зв'язку назвемо лише деякі документи Верховної Ради України, які сприяли зміцненню міжнародно-правового статусу України, її входження до світового співтовариства як суверенного суб'єкта міжнародного співжиття, зокрема: Про правонаступність України (12 вересня 1991 р.), До парламентів і народів світу (5 грудня 1991 р.), Про дію міжнародних договорів на території України (10 грудня 1991 р.), Про встановлення дипломатичних відносин із державами-суб'єктами колишнього СРСР (11 грудня 1991 р.), Про звернення Верховної Ради України до Північно-Атлантичної Асамблеї (ПАА) (3 червня 1992 р.), Про ратифікацію договору між СРСР і США про скорочення обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р. і Протоколу до підписаного в Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р. (18 листопада 1993 р.), Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. (16 листопада 1994 р.). Це були документи загального характеру, які засвідчували вступ України на міжнародну арену, як самостійного суб'єкта. Згодом вони доповнювалися й іншими важливими рішеннями й постановами Верховної Ради України, зокрема основні принципи та напрями зовнішньої політики було викладено у її постанові від 3 липня 1993 р. “Про основні напрями зовнішньої політики України” [10]. Зауважимо, що окреслені пріоритети зовнішньополітичної діяльності України на міжнародній арені загалом залишаються актуальними й тепер, понад два десятиліття після здобуття незалежності, визначають сучасну стратегічну спрямованість зовнішньополітичного курсу, Україна декларувала потребу своєї участі у всесвітніх міжнародних організаціях. Перед Україною постали завдання враховувати як загальнонаціональні інтереси на міжнародній арені, так і ті зміни, що відбувались у Європі та світі після розпаду СРСР і соціалістичної системи. Україна намагалась знайти своє місце у системі європейських відносин, вийти на політичну карту світу як самостійна, суверенна і незалежна держава, активний учасник міжнародних відносин.

Основними завданнями зовнішньополітичної діяльності України є її утвердження й розвиток як незалежної демократичної держави, забезпечення стабільності міжнародного становища, розвиток двосторонніх відносин із сусідніми країнами, державами Заходу, Азії, Африки і Латинської Америки. Розпочинаючи зовнішньополітичну діяльність, Україна ставила перед собою амбітні завдання щодо розширення участі в європейському регіональному співробітництві, членства і співпраці в універсальних світових міжнародних організаціях. У контексті цих завдань та їх реалізації за добу Незалежності, на думку відомого українського дипломата й науковця А. Зленка, зовнішню політику України можна поділити на такі умовні етапи: перший – 1990–1991 роки – підготовчий період становлення суб'єктності України в міжнародних відносинах; другий – 1992–1994 – інституційне, кадрове та концептуальне становлення зовнішньої політики і дипломатичної служби України в системі міжнародних відносин; третій – 1995–1996 – закріплення ролі України в системі міжнародних відносин; четвертий – 1997–2000 – визначення стратегічного зовнішньополітичного курсу та робота над утвердженням України як реального лідера; 2004–2008 – розгортання стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції України, вплив внутрішньополітичних процесів на міжнародні позиції України [11, с. 29]. Вважаємо, роки, що минули, були для України найважчим етапом визначення її зовнішньополітичних пріоритетів та їх реалізації, оскільки кількість складних і відповідальних завдань, які довелося вирішувати одночасно, були безпрецедентними у сучасній світовій історії. Однак, попри це Україна за складних і суперечливих умов, визначила характер і зміст вітчизняної

політики на міжнародній арені, вона не тільки практично з “нуля” сформувала всі основні інституції держави, а й розбудувала їх за європейською демократичною моделлю.

За роки незалежності Україна стала повноправним членом світового співтовариства, посівши у ньому чітке місце, утвердилася як впливова європейська держава. Вже до першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, 110 встановили з нею дипломатичні відносини [9, с. 769]. Процес міжнародного визнання незалежної України згодом завершився встановленням з нею відносин майже всіма державами світу-членами Організації Об'єднаних Націй (ООН): станом на 1 січня 2004 р. Україну визнали і встановили з нею дипломатичні відносини 173 країни світу [9, с. 769]. Відповідно до міжнародних стандартів закладалися правові засади відносин України із зарубіжними країнами, що відображено у багатьох міждержавних та міжурядових угодах і договорах, укладених з нормами міжнародного права. Досягненню реального визнання світовим співтовариством сприяла міжнародна активність України. Станом на 2011 р. Україна є членом 47 Міжнародних організацій, бере участь у роботі понад 100 постійних та тимчасових органів, створених відповідно до міжнародних угод та договорів, учасницею яких вона є. 15 Міжнародних організацій мають офіційні представництва в Україні [12, с. 221]. Про роль України у світі засвідчує її входження до ключових європейських політичних та економічних інтеграційних структур, а також поглиблення трансатлантичного співробітництва. Вона стала членом Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) з 30 січня 1992 р. З того часу бере активну участь у роботі всіх колективних керівних органів ОБСЄ (саміти держав-учасниць Організації, засідання Ради Міністрів та Постійної ради), виробленні та прийнятті ними рішень з різних аспектів її діяльності. Сьогодні ОБСЄ – це єдина трансатлантична безпекова структура, повноправним членом якої є Україна. У вересні 1995 р. Україна стала членом Ради Європи, приєдналася до Центрально-Європейської ініціативи, підписала програму “Партнерство заради миру”, вивела свої відносини з НАТО на рівень поглибленого і розширеного співробітництва, підписала Угоду з Європейським союзом (ЄС). Така політична міжнародна діяльність сприяла розширенню рівноправної участі України в договірно-правових відносинах із зарубіжними країнами в усіх сферах міжнародного життя. Це насамперед проблеми загальної безпеки, роззброєння і зміцнення миру, забезпечення й захисту прав людини, охорони довкілля, збереження всесвітньої культурної та природної спадщини, використання транспортної мережі, морського судноплавства, супутникового зв'язку тощо.

Яскравим свідченням активізації зовнішньополітичної діяльності України є процес укладання на державному рівні двосторонніх широкомасштабних договорів про дружні взаємовідносини та співробітництво. Перший такий міжнародно-правовий документ Україна підписала 6 грудня 1991 р. з Угорською Республікою, 1992 р. – відповідно із Індією, Туреччиною, Польщею, Естонією, Францією, Болгарією, Монголією, Узбекистаном, Молдовою, Азербайджаном, у наступні роки – із Словаччиною, Чехією, Італією, а також з рештою країн Співдружності Незалежних Держав (СНД). Загалом лише на початок 2004 р. договірно-правова база міжнародних відносин України складала 10 тис. договорів і угод різного правового статусу [9, с. 769]. Таким чином, маємо зафіксоване у низці міжнародних документів авторитетних європейських і трансатлантичних структур із зарубіжними країнами визнання важливості ролі й місця України на Європейському континенті, у світі.

Сьогодні Україна починає відігравати дедалі помітнішу роль на міжнародній арені, перед нею відкриваються нові перспективи. Незважаючи на складні часи протягом двадцяти років незалежності, несприятливі зовнішні та кризові внутрішні обставини українським дипломатам вдалося виконати головне – забезпечити суверенність, територіальну цілісність, недоторканість кордонів України, захистити її громадян у всьому світі. Україна об'єктивно визначилася як велика європейська держава з глобальними інтересами, яка впливає на перебіг подій у світі. На думку авторів, головним позитивним результатом досліджуваного періоду є здобутий досвід участі у міждержавних організаціях, здійснення зовнішньої політики у нових геополітичних умовах. Саме він дозволяє тверезіше подивитись на

оточуючу дійсність, а, отже, об'єктивніше забезпечувати проведення зовнішньополітичного курсу країни з врахуванням як міжнародних, так і внутрішніх чинників.

Розгорнутий після відновлення політичної самостійності Української держави процес становлення її зовнішньої політики протікав складно і неоднозначно. З одного боку, відбулися, як зазначено вище, позитивні зрушення, здобуті певні досягнення на міжнародній арені, водночас, на нашу думку, українська зовнішня політика все ще перебуває на етапі формування, йде пошук найоптимальніших шляхів її реалізації у сучасних умовах облаштування світового устрою. Проблемою залишається невизначеність Європи щодо України, з одного боку, і цілком очевидні претензії Росії на домінування в пострадянському просторі. На жаль, варто констатувати, що в Україні відсутня внутрішньополітична консолідація політичних сил із приводу зовнішньополітичних питань. Це істотно впливає на зовнішню політику України, її міжнародне становище у сучасному глобалізаційному світі.

Нині триває процес утвердження України на міжнародній арені, активно розбудовуються двосторонні стосунки й стратегічне партнерство з важливими для неї державами світу, розгортаються зв'язки з НАТО і ЄС, захист національних інтересів у складних взаєминах із окремими державами-сусідами. Відстоюючи свої національні інтереси, Україна намагається встановити баланс політичних та економічних відносин з країнами Заходу і Сходу, Півночі й Півдня. Політичний реалізм допомагає Україні розв'язати завдання збереження національного суверенітету за умов глобалізації та дальшого завоювання гідного місця на міжнародній арені.

Сьогодні, коли Україна є незалежною державою, взаємини зі світом та Європою мають широке наповнення, спираються на все зростаючу політико-правову базу міжнародних відносин. Вийшовши з тривалого спільного радянського минулого, Україна, на відміну від багатьох пострадянських держав, буде своє майбутнє на основі європейських демократичних цінностей. Український народ зробив чіткий цивілізаційний вибір на користь європейської демократії, утвердження прав і свобод громадянина й, тим самим, суспільно-політичного входження до Європи. Інтегруючись до сучасних міжнародних відносин та реалізуючи євроінтеграційний курс, Україна разом з європейською спільнотою намагається творити спільне майбутнє континенту, забезпечує незалежний поступ і входження до кола високо розвинутих постіндустріальних держав Європи та світу. Особливу увагу Україна надає розвитку двосторонніх відносин із сусідніми країнами, державами Заходу, Азії, Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), Африки і Латинської Америки. В процесі розвитку міжнародних відносин Україна диверсифікує напрями своєї зовнішньої політики. Провідними партнерами України залишаються Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, країни Європейського Союзу.

Ключовими орієнтирами у сучасній зовнішній політиці України є здійснення відкритого, послідовного, виваженого й передбаченого зовнішньополітичного курсу і прагнення до рівноправного співробітництва з усіма зацікавленими партнерами; розбудова відносин з іншими державами та міжнародними організаціями на основі принципів добровільності, взаємоповаги, взаємовигоди й невтручання у внутрішні справи кожної зі сторін; засудження війни як знаряддя національної політики і намагання вирішення будь-яких міжнародних спорів виключно мирними засобами; невисування територіальних претензій до сусідніх держав і невизнання жодних територіальних претензій до себе; дотримання принципу неподільності міжнародного миру та міжнародної безпеки, обстоювання у зовнішній політиці підходу “безпека для себе – через безпеку для всіх”; дотримання верховенства права в зовнішній політиці й визнання пріоритету міжнародного права.

Двадцять років в умовах глобальних історичних зрушень стали епохою. Період 1991–2011 рр. є визначальним для трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Саме ця доба є часом ствердження Української держави на міжнародній арені, здобуття гідного місця у світовому співтоваристві, наповнення конкретним змістом двосторонніх відносин з більшістю країн, з якими встановлені дипломатичні відносини. Фундаментальним для

зовнішньої політики України як європейської держави залишається забезпечення зовнішніх чинників національного розвитку й безпеки, її активна участь у розбудові нової системи міжнародних відносин та подальшого формування сприятливого клімату для розвитку політичного, економічного та культурного співробітництва з усіма країнами світу на двосторонніх і багатосторонніх засадах. Україна здобуде статус самостійного геополітичного учасника, створивши тим самим основу для успішного національного розвитку і зробивши украї важливий внесок у формування новітньої системи безпеки. Таке веління часу і майбутнє Української держави.

Список використаних джерел

1. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О. Г. Івченко. – К.: “РІЦ УАННП”, 1997. – 688 с.
2. Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях / В. Головченко, В. Матвієнко. – К., 2001. – 266 с.
3. Корнєєнко Б. І. Спогади посла (перші кроки української дипломатії) / Б. І. Корнєєнко. – К., 2005. – 256 с.
4. Зленко А. М. Дипломатія і політика України в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. – Харків, 2003. – 559 с.
5. Віднянський С. Незалежна Україна: двадцять років між Європою та Євразією / Степан Віднянський // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 6–7: 20-й річниця Незалежності України присвячується. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С. 24–38.
6. Макар Ю. Зовнішня політика України: наміри і реалії / Юрій Макар // Україна–Європа–Світ. Вип.1: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 189–198.
7. Алексієвць М. Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / Микола Алексієвць, Ярослав Секо // Україна–Європа–Світ. Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 11–24.
8. Василенко С. Д. Європейський вибір України / С. Д. Василенко. – Одеса, 2003; Ковальова В. В. Стратегія євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України / В. В. Ковальова. – К., 2003. – 340 с.; Табачник Д. В. Історія української дипломатії в особах / Д. В. Табачник. – К., 2004. – 638 с.; Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. – К., 2002. – 180 с.; Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України і безпека України / Л. Д. Чекаленко. – К., 2004. – 352 с.
9. Державотворчий процес в Україні 1991–2006 / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2007. – 910 с.
10. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 288–290.
11. Зленко А. Етапи формування зовнішньої політики України: як це було? / А. Зленко // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. десятий. – К., 2009. – С. 29.
12. Мартинов А. Ю. Міжнародні організації / А. Ю. Мартинов // Україна в міжнародних організаціях. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 3. Предметно-тематична частина: К-О / Відп. ред. М. М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 220–221.

Леся Алексієвць, Степан Прийдун

УКРАИНА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ (1991–2011)

В статье рассматриваются особенности становления украинской внешней политики во время Независимости, ее проблемы как составной системы международных отношений.

Ключевые слова: Украина, внешняя политика, период Независимости, международные отношения, международные организации.

Lesya Alexiyevets, Stepan Pryjdun

UKRAINE IN THE INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM: SOME FEATURES AND PROBLEMS (1991–2011)

The paper presents the features of the Ukrainian foreign policy formation in the Independence epoch as well as its problems as a component of the international relations system.

Key words: Ukraine, foreign policy, Independence epoch, international relations, international organisations.